

Renata Rokicka

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego

Warszawa, Polska

rt.rokicka@uw.edu.pl

 0000-0002-1246-1811

„Hommage bien amical”. Kontakty zagraniczne prof. Barbary Skargi (1919–2009) na podstawie analizy proveniencyjnej wybranych egzemplarzy z jej księgozbioru prywatnego

Abstrakt: Artykuł powstał jako efekt badań przeprowadzonych na temat: „Księgozbiór prywatny profesor Barbary Skargi w zbiorach Połączonych Bibliotek Wydziałów Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego”¹. W ciągu swojej wieloletniej kariery naukowej prof. B. Skarga (1919–2009) zgromadziła liczny i zróżnicowany księgozbiór. Po jej śmierci został on przekazany na mocy testamentu do Połączonych Bibliotek WFiS UW, IFiS PAN i PTF oraz włączony w zasób biblioteczny podlegający Instytutowi Filozofii i Socjologii PAN. B. Skarga współpracowała z wieloma instytucjami skupiającymi badaczy specjalizujących się w filozofii, ale również w socjologii czy teologii, co wpłynęło na zawartość jej kolekcji. Artykuł zawiera analizę jakościową, ilościową oraz proveniencyjną tego księgozbioru. Wykorzystanie metody proveniencyjnej i bibliograficznej umożliwiło odtworzenie dziejów kolekcji oraz kontaktów Skargi m.in. z francuskim środowiskiem naukowym.

Słowa kluczowe: Skarga Barbara (1919–2009), filozofia, księgozbiory prywatne, badania proveniencyjne, dedykacje, Połączone Biblioteki WFiS UW, IFiS PAN i PTF, XX w.

---

¹ Praca magisterska, promotor: dr hab. prof. ucz. Jacek Puchalski, Uniwersytet Warszawski, 2023.

Wstęp

Barbara Skarga (1919–2009) rozpoczęła gromadzenie swojego księgozbioru po powrocie z łagrów w 1955 r. Najwięcej publikacji zgromadziła jednak w czasie swojej działalności naukowej. Najczęściej egzemplarze pochodziły z darów i były to publikacje autorskie z dedykacjami, pochodzącymi zarówno od polskich, jak i zagranicznych naukowców, niejednokrotnie specjalizujących się w tych samych zagadnieniach filozoficznych. Po śmierci filozofki jej księgozbiór prywatny trafił na mocy testamentu do Połączonych Bibliotek Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (dalej: Połączonych Bibliotek WFiS UW, IFiS PAN i PTF).

Dotychczasowe polskie badania nad księgozbiorem prywatnymi uczonych obejmują głównie okres do XIX w. włącznie, nie poruszając zagadnienia księgozbiórów XX-wiecznych. Zatem zasadne wydaje się podjęcie analizy księgozbioru prywatnego filozofki pracującej naukowo w latach 1956–2009, w niniejszym artykule w kontekście jej kontaktów z francuskim środowiskiem naukowym.

Zarys biografii profesor Barbary Skargi (1919–2009)

Barbara Krystyna Skarga pochodziła z rodziny inteligenckiej, zamieszkującej tereny Mińszczyzny (okolice obecnej stolicy Białorusi), chociaż urodziła się 25 X 1919 r. w Warszawie².

Podczas I wojny światowej, w momencie wybuchu rewolucji w Rosji, rodzice B. Skargi uciekli do Warszawy. Jej ojciec był zamożny, pracował jako dyrektor generalny w Związku Ubezpieczeniowym Przemysłowców Polskich³. Chociaż rodzice profesorki osiedlili się w Warszawie, to ona i jej rodzeństwo przez trzy lata mieszkali w willi Żeromskich w Konstancinie, pod opieką bony oraz malarki Moniki Żeromskiej (1912–2001)⁴. Jej rodzice stosowali dosyć surowe metody wychowawcze, byli wymagający, ale emanowali również niezmierną czułością i tolerancją. Ojciec Skargi spędzał z dziećmi każdą wolną chwilę, dbał o rozwój kulturalny rodzeństwa poprzez wizyty w muzeach,

---

2 M. Kubik, „Wydobyte z niepamięci” – Rozmowa z prof. Barbarą Skargą, „Gazeta Uniwersytecka UŚ”, [online] <https://gazeta.us.edu.pl/node/208091> [dostęp 10.10.2023]; B. Skarga, *Życiorys*, Archiwum osobiste prof. Barbary Skargi zdeponowane w Połączonych Bibliotekach WFiS UW, IFiS PAN i PTF,teczka nr 15, Skar.15.2, maj 1981, s. 1; „*Innego końca świata nie będzie*”, z B. Skargą rozmawiają K. Janowska i P. Mucharski, Kraków 2007, s. 20.

3 „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 20.

4 Malarka i literatka, córka Stefana Żeromskiego i Anny Zawadzkiej. Zob. *Monika Żeromska*, Wirtualne Muzeum Konstancina, [online] http://www.muzeumkonstancina.pl/294_zeromska_monika_ [dostęp 10.10.2023].

teatrach i księgarniach, a także przysyłał liczne pocztówki z zagranicznych wojaży. Od najmłodszych lat Skarga była uwrażliwiana na wszelkiego rodzaju sprawy publiczne i patriotyczne⁵. Po latach wspominała, że wychowywała się w szczęśliwym domu, pełnym czułości, miłości, poczucia humoru oraz szacunku dla drugiego człowieka.

Szczęśliwe dzieciństwo szybko uległo jednak zakończeniu, kiedy to w 1929 r. wybuchł wielki kryzys, zapoczątkowując okres krachu gospodarczego. Przedsiębiorstwo ubezpieczeniowe, w którym pracował ojciec Skargi zbankrutowało, a zaledwie rok później on sam zmarł na zawał serca w wieku 52 lat. Majątek rodziny skonfiskowano, a matka przyszłej filozofki musiała sobie poradzić z nową sytuacją życiową. Rodzina przeniosła się zatem do Wilna, do majątku w Chocieńczycach (do 1945 r. w województwie nowogródzkim – Ziemi Wileńskiej – województwie wileńskim), aby przebywać w pobliżu krewnych⁶. Przeprowadzka rozpoczęła nowy etap w życiu jedenastoletniej Barbary.

W okresie szkolnym B. Skarga była osobą bardzo aktywną i zaangażowaną w przeróżne działalności. Przewodziła organizacji Bratniej Pomocy, niosącej pomoc najbiedniejszym uczniom. Ponadto zbierała pieniądze na korepetycje, pomagała w organizowaniu wycieczek czy też wyjść na spektakle, a także prowadziła swojej klasie. Sama siebie nazywała społecznikiem – w końcu należała do wielu młodzieżowych organizacji, m.in. do harcerstwa czy Straży Przedniej⁷. Bardzo chętnie uczęszczała na organizowane w szkole „Środy Literackie”, gdzie mogła wysłuchać deklamowanych wierszy oraz zdobyć nową wiedzę. W 1937 r. ukończyła gimnazjum ogólnokształcące i zapragnęła podjąć studia⁸.

Młoda Barbara była dobrą matematyczką, traktującą tą naukę jako swoistą „konstrukcję intelektualną”. Z tego powodu w 1937 r. zdała egzamin konkursowy, aby dostać się na Wydział Elektryczny Politechniki Warszawskiej, gdzie rozpoczęła studia jako jedna z czterech kobiet przyjętych wówczas na pierwszy rok⁹. Studia nie okazały się jednak tak interesujące, jak się wydawały. Skarga zaliczała przedmioty bez większych trudności, jednak nie czując satysfakcji

---

5 „*Innego końca świata nie będzie*” ..., s. 24–26.

6 R. Ziemińska, *Profesor Barbara Skarga (1919–2009)*, „Analiza i Egzystencja” 2009, nr 10, s. 245; M. Rogowska-Stangret, *Barbara Skarga*, Culture.pl, [online] <https://culture.pl/pl/tworca/barbara-skarga> [dostęp 10.10.2023]; „*Innego końca świata nie będzie*” ..., s. 36–39.

7 Założona w 1932 r. Organizacja Pracy Obywatelskiej Młodzieży „Straż Przednia” skupiała głównie uczniów gimnazjów i liceów ogólnokształcących, zob. J. Król, *Organizacja Pracy Obywatelskiej Młodzieży „Straż Przednia” (1932–1939) jako szkoła formacji państwowej*, „Forum Pedagogiczne” 2019, t. 9, nr 1, s. 139–154, [online] http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_21697_fp_2019_1_10/c/3511-3309.pdf [dostęp 18.10.2023].

8 „*Innego końca świata nie będzie*” ..., s. 79; *Między historią idei a metafizyką 1919/2009/2019. Księga pamiątkowa z okazji setnej rocznicy urodzin i dziesiątej rocznicy śmierci Barbary Skargi*, red. M. Falkowski, Warszawa 2020, s. 9.

9 B. Skarga, *Życiorys...*

z nauki, porzuciła matematykę po trzech semestrach. Wróciła do Wilna i postanowiła skupić się na „czymś abstrakcyjnym”. Zapisła się na niezbyt popularny ówczesnie kierunek – studia filozoficzne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu im. Stefana Batorego¹⁰. Na wszystkich latach studiowało pięć osób, wśród których B. Skarga była jedyną kobietą. Przyszła filozofka najchętniej uczestniczyła w seminariach prowadzonych przez profesora Henryka Elzenberga (1887–1967)¹¹, chociaż z sentymentem wspominała wszystkich ówczesnych wykładowców. Studia przerwała jednak wojna.

Skarga opisała początek wojny w Wilnie w wywiadzie z profesorem Magdaleną Środą (1957–)¹². 1 IX 1939 r. na falach rozgłośni radiowej przekazano informację o napaści Niemiec na Polskę – tego samego dnia na przedmieściach miasta spadła bomba, w wyniku czego zginęła jedna osoba. Z biegiem czasu i wydarzeń wśród mieszkańców miasta stałe rosło napięcie, gdyż sytuacja Polski robiła się coraz trudniejsza. Jedyną nadzieję dawało przystąpienie do wojny Anglii oraz Francji, jednak, kiedy 17 IX 1939 r. kraj napadła od wschodu armia Związku Radzieckiego, okazało się, że wojna nie skończy się szybko¹³. B. Skarga wspomina w tym wywiadzie, że bolszewicy traktowali Polaków jako największych wrogów – po przekroczeniu granicy natychmiast rozpoczęły czystki w urzędach i instytucjach, rejestrację polskich oficerów, liczne aresztowania ludzi, a także wywózkę do Rosji zbiorów Archiwum Państwowego i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie¹⁴. Z kolei w połowie października 1939 r. władzę nad Wilnem przejęli Litwini, którzy zapoczątkowali rządy niezbyt przychylnie Polakom. Pojawiła się policja litewska, trwały aresztowania, Polaków usuwano z pracy, a w Wilnie zreorganizowano życie społeczne, kulturalne i naukowe¹⁵.

10 „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 97; M. Rogowska-Stangret, dz. cyt.; B. Skarga, *Życiorys*...

11 Polski filozof i aforysta. Przed wybuchem II wojny światowej, na zaproszenie innego filozofa profesora Tadeusza Czeżowskiego, trafił do Wilna, gdzie wykładał na uniwersytecie etykę, historię filozofii oraz aksjologię.

Zob. m.in. Henryk Elzenberg (1887–1967). *Dziedzictwo idei. Filozofia – aksjologia – kultura. Materiały z ogólnopolskiej konferencji, Toruń, 15–16 maja 1997 r.*, red. W. Tyburski, Toruń 1999.

12 Filozofka, etyczka, feministka, wykładowczyni na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, zob. *Magdalena Środa*, Instytut Spraw Publicznych, [online] <https://www.isp.org.pl/pl/pracownicy/prof-magdalena-sroda> [dostęp 20.10.2023]. Profesor M. Środa była również uczennicą oraz bliską przyjaciółką B. Skargi, zob. IAR, *W Warszawie pochowano prof. Barbarę Skargę*, Portal Spraw Zagranicznych, [online] <https://psz.pl/92-polska/w-warszawie-pochowano-prof-barbare-skarge> [dostęp 20.10.2023].

13 *Barbara Skarga o początkach wojny. Z prof. Barbarą Skargą rozmawia Magdalena Środa*, „Gazeta Wyborcza”, [online] <https://wyborcza.pl/7,76842,6977770,barbara-skarga-o-poczatku-wojny.html> [dostęp 10.10.2023]; „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 104–105.

14 „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 106.

15 Tamże, s. 109–110.

Zamknięto Uniwersytet Stefana Batorego, co zdruzgotało zarówno B. Skargę, jak i pozostałych uczestników polskiego życia naukowego w Wilnie. Wymagano, aby w szkołach wykładano w języku litewskim, który nie był ówczesnie znany większości Polaków. Z początkiem 1940 r. polscy patrioci rozpoczęli jednak organizację nielegalnego szkolnictwa (podziemnego)¹⁶. Wykładowcy, tacy jak Tadeusz Czeżowski (1889–1981)¹⁷, Konrad Górski (1895–1990)¹⁸, H. Elzenberg, a także Stefan Srebrny (1890–1962)¹⁹, rozpoczęli cykl seminariów uniwersyteckich. Raz w miesiącu odbywały się spotkania Towarzystwa Filozoficznego, na których dyskutowano nad przeróżnymi kwestiami. W czasie wojny Skarga jeszcze mocniej skupiła się na studiowaniu greki i filozofii, a nauka odbywała się w pełnej konspiracji. Mimo ciągłych aresztowań i groźby zdekonspirowania, młoda Barbara zdała do 1944 r. wszystkie przewidziane ustawowo egzaminy²⁰. Dodatkowo sama nauczała matematyki, fizyki i łaciny. Uniwersytet Stefana Batorego nie przestał więc całkowicie działać, a po prostu zszedł do podziemia. W okupowanym Wilnie toczyło się też polskie życie kulturalne – jesienią 1940 r. powstał teatr akademicki. B. Skarga wspominała, że wraz z proklamowaniem 21 VII 1940 r. Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, która 3 sierpnia tego roku formalnie weszła w skład Związku Radzieckiego, ponownie otwarto bibliotekę uniwersytecką, w której spędzała większość wolnego czasu, zaczytując się w dziełach Platona²¹.

B. Skarga była osobą bardzo aktywną i zaangażowaną również w czasie wojny. Kiedy na początku maja 1940 r. wybuchła epidemia tyfusu, zorganizowano kolumny sanitarne, do których zapisała się B. Skarga. Głównym ich celem było chodzenie po mieszkaniach, wyszukiwanie chorych i podawanie leków. Praca przy chorych umożliwiła jej przetrwanie tego ciężkiego okresu²². Przyszła filozofka podjęła się również działalności niepodległościowej. Wstąpiła do konspiracyjnej Armii Krajowej. Jednym z pierwszych jej zadań było rozszyfrowywanie depesz, które przychodziły z Londynu i z Warszawy, a także szyfrowanie i wysyłanie odpowiedzi przez radiostację. Była również szefową wileńskiej wojskowej łączności terenowej, a do jej głównych zadań

---

16 Tamże, s. 111.

17 Filozof, etyk, logik, wykładowca na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, zob. m.in. Tadeusz Czeżowski (1889–1981). *Dziedzictwo idei. Logika – filozofia – etyka*, pod red. W. Tyburskiego, R. Wiśniewskiego, Toruń 2002.

18 Historyk, teoretyk literatury, slawista, wykładowca na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, zob. m.in. H. Markiewicz, *Konrad Górski (1895–1990)*, Warszawa 1990.

19 Filolog, tłumacz, reżyser, wykładowca na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, zob. m.in. G. Golik-Szarawarska, *Stefan Srebrny, badacz i krytyk teatru*, Katowice 1987.

20 „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 124–125.

21 Tamże, s. 119–120.

22 Tamże, s. 117–118.

należało wówczas wysyłanie rozkazów, utrzymywanie kontaktów z Kierownictwem Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej, szkolenie łączników i gromadzenie oraz odczytywanie poczty²³. Z powodu swojej działalności konspiracyjnej została aresztowana 8 IX 1944 r. przez Rosjan. Pięć miesięcy przebywała w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie²⁴, następnie przewieziono ją do Prawieniszek niedaleko Kowna, gdzie przebywała do czerwca 1946 r.²⁵ Następnie została wywieziona do Uchty w Rosji²⁶ i osadzona w obozie pracy. Z łagru została zwolniona w 1953 r., a mimo to skazano ją na dożywotnie zesłanie i osiedlenie się w kołchozie w rejonie Pietropawłowska na Syberii²⁷. Okres wyroku, na jaki została skazana, jest różny w zależności od źródła – między 10 a 11 lat obozu, chociaż sama B. Skarga w swoim życiorysie pisała o dziesięciu latach obozu pracy²⁸. Przeżycia jakich doświadczyła poprzez wszystkie lata więzienia i obozów były dla niej trudne. Chociaż początkowo nie chciała ich opisywać, to jednak opowiedziała swoją historię w książce *Po wyzwoleniu... 1933–1956*, wydaną po raz pierwszy przez Instytut Literacki w Paryżu w 1985 r., pod pseudonimem Wiktoria Kraśniewska²⁹. W 2023 r. pojawiło się wznowione wydanie *Une absurde cruauté. Témoignage d'une femme au Goulag (1944–1955)*, z nową przedmową i opracowaniem³⁰.

23 Tamże, s. 149–150.

24 Najstarsze więzienie na Litwie, wybudowane po 1837 r. w śródmieściu Wilna. Miejsce kaźni przedstawicieli różnych narodów, zob. m.in. M. Tomkiewicz, *Więzienie na Łukiszkach w Wilnie 1939–1953*, Warszawa 2018.

25 Litewski obóz pracy przymusowej na terenie osady Prawieniszki. Polacy, który trafiali do obozu, byli oskarżani głównie o działalność komunistyczną oraz o przynależność do ruchów oporu, zob. M. Tomkiewicz, *Obóz i więzienie w Prawieniszkach 1929–2021*, Przystanek Historia, [online] <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/litwa/86299,Oboz-i-wiezienie-w-Prawieniszkach-1929-2021.html> [dostęp 18.10.2023]; zob. też „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 193–194.

26 Miasto znajdujące się w dorzeczu rzeki Peczory. Zbudowane głównie przez więźniów łagrów, zob. *Uchta*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Uchta;3990753.html> [dostęp 18.10.2023].

27 B. Skarga, *Po wyzwoleniu... 1944–1956*, Poznań 1990, s. 238.

28 *Znani Sybiracy. Barbara Skarga*, Związek Sybiraków, [online] <http://www.emazury.com/sybiracy/pliki/znani/37skarga.htm> [dostęp 10.10.2023], gdzie podano informację o dziesięciu latach obozu pracy; zob. też B. Skarga, *...jeżeli myślicie o mnie, to bez smutku... Korespondencja z lat 1946–1955*, red. nauk. B. Działoszyński, Warszawa 2019, s. 21, gdzie również podana jest informacja o dziesięciu latach obozu pracy; zob. też P. Nowak, *Filozof w trzech słowach (31). Barbara Skarga: spojrzenie*, Culture.pl, [online] <https://culture.pl/pl/artukul/filozof-w-trzech-slowach-31-barbara-skarga-spojrzenie> [dostęp 10.10.2023], który podał informację o 11 latach obozu pracy; zob. też B. Skarga, *Życiorys...*, gdzie autorka podaje informację o dziesięciu latach obozu pracy.

29 Pierwsze (nielegalne) wydanie krajowe ukazało się w 1986 r. w warszawskiej Oficynie Wydawniczej „Pokolenie”.

30 B. Skarga, *Une absurde cruauté. Témoignage d'une femme au Goulag (1944–1955)*, trad. et préf. M. Laurent, Paris 2023.

Dzięki staraniom swojej siostry, Hanny Skarżanki (1917–1992)³¹, a także listownej interwencji u władz³², m.in. Wandy Wasilewskiej (1905–1964)³³ B. Skarga wróciła do Polski pod koniec 1955 r., osiedlając się w Warszawie³⁴. Przy pomocy ówczesnych wybitnych osobowości nauki, w tym dzięki Adamowi Schaffowi (1913–2006)³⁵, z którym zapoznała ją siostra, badaczka mogła kontynuować swoją karierę naukową³⁶. Ponownie skupiła swoją uwagę na rozważaniach filozoficznych, a przerwane studia filozoficzne kontynuowała w trybie zaocznym na Uniwersytecie Warszawskim. W 1957 r. uzyskała tytuł magistra filozofii na podstawie rozprawy o księdzu Franciszku Krupińskim (1836–1898) – pionierze pracy organicznej i polskiego pozytywizmu³⁷. Podczas egzaminu magisterskiego poznała profesor Ninę Assorodobraj-Kulę (1908–1999)³⁸ oraz Bronisława Baczkę (1924–2016)³⁹, którzy zaproponowali jej doktorat. W 1961 r. profesor Schaff pomógł B. Skardze uzyskać stypendium na pobyt we Francji, dzięki czemu filozofka miała okazję poznać kraj oraz jego kulturę, a także oddać się badaniom nad pozytywizmem i postacią Augusta Comte’a (1798–1857)⁴⁰. Jednakże ze względu na jej przeszłość (działalność niepodległościową, przynależność do Armii Krajowej i odbycie kary w ZSRR), Skardze nie pozwolono na kontakty ze studentami i prowadzenie zajęć uniwersyteckich.

Mimo to, dzięki wsparciu A. Schaffa, w 1956 r. filozofka związała się z Zakładem Bibliografii i Dokumentacji Filozofii Polskiej Instytutu Filozofii

---

31 Zob. *Hanna Skarżanka*, Film Polski, [online] <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=111925> [dostęp 10.10.2023].

32 N. Iwaszkiewicz, *...przeszywa serce dreszcz*, „Pani” 1997, nr 1, s. 72–74.

33 Działaczka komunistyczna, literatka i pisarka oraz założycielka Związku Patriotów Polskich, zob. m.in., *Zmarła Wanda Wasilewska*, [w:] *Muzeum Historii Polski* [online] <https://muzhp.pl/kalendarium/zmarla-wanda-wasilewska> [dostęp 15.06.2024].

34 *Między historią idei a metafizyką...*, s. 10; R. Ziemińska, dz. cyt., s. 245; L. Witkowski, *Niezłomność rozumności w kulturze*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1999, nr 2, s. 17.

35 Filozof, działacz komunistyczny, jeden z głównych decydentów nauki w latach 50. XX w., zob. m.in. J. Szacki, *Adam Schaff (1913–2006)*, [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945. S-Ż*, [red. nauk. W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski], Warszawa 2016, s. 57–65.

36 Zob. P. Nowak, dz. cyt.

37 Tamże.

38 Socjolog i historyk myśli społecznej, zob. *Assorodobraj-Kula Nina*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Assorodobraj-Kula-Nina;3871774.html> [dostęp 10.10.2023].

39 Filozof, historyk myśli społecznej, jeden ze współzałożycieli Warszawskiej Szkoły Historyków Idei, zob. *Bronisław Baczeko (ur. 1924)*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, [online] <http://www.ahf.ifispan.pl/pl/baczko> [dostęp 4.11.2023].

40 B. Skarga, *Pozytywizm i utopia (przesłanki filozoficzne utopii A. Comte’a)*, [Warszawa] 1964; też, *Estetyka i historiozofia. Uwagi o poglądach Augusta Comte’a*, [Warszawa] 1965; też, *Comte*, teksty zamieszczone w wyborze przeł. W. Bieńkowska, Warszawa 1966. Zob. też „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 265–266.

i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, gdzie zajmowała się pracami nad bibliografią filozofii polskiej. Jednocześnie rozpoczęła aktywność badawczą pod kierunkiem profesor N. Assorodobraj-Kuli. Swoje zainteresowania badawcze skupiała wokół historii filozofii, a także myśli francuskiej i filozofii współczesnej. W 1961 r. obroniła rozprawę doktorską *Narodziny pozytywizmu polskiego (1831–1864)*⁴¹.

Rok później podjęła pracę jako adiunkt w Zakładzie Historii Filozofii Nowożytnej i Myśli Społecznej IFiS PAN, którym kierował B. Baczko. Pozostawała wtedy w ścisłym kontakcie z kręgiem tzw. „warszawskiej szkoły historii idei”⁴², do której należeli m.in. Leszek Kołakowski (1927–2009)⁴³, Andrzej Walicki (1930–2020)⁴⁴, Jerzy Szacki (1929–2016)⁴⁵, Lech Szczucki (1933–2019)⁴⁶, czy też Krzysztof Pomian (1934–)⁴⁷. Od 1966 r. B. Skarga pozostawała również w bliskich kontaktach z Międzynarodowym Towarzystwem „La Maison d’Auguste Comte” (Association Internationale «La Maison d’Auguste Comte») w Paryżu⁴⁸, co pozwoliło jej na dopracowywanie szczegółów rozprawy na temat pozytywizmu francuskiego. Dzięki pomocy prezesa Towarzystwa, a jednocześnie przyjaciela filozofki profesora Paulo E. Berredo Carneiro (1901–1982)⁴⁹,

41 Opublikowana w Warszawie w 1964 r.

42 Nurt myślowy, który powstał w latach 50. XX w., związany z Instytutem Filozofii i Socjologii PAN oraz z Uniwersytetem Warszawskim. Reprezentujący go krąg warszawskich filozofów i historyków podejmował dyskusje i polemiki nad europejską tradycją filozoficzną. Ucnieni zajmowali się historią idei, ich związkiem z filozofią oraz różnymi wydarzeniami społecznymi i historycznymi. Zob. *„Innego końca świata nie będzie”...*, s. 230; zob. też *O projekcie*, Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei, [online] <http://www.archidei.ifispan.pl/o-projekcie/> [dostęp 10.10.2023].

43 Filozof, historyk filozofii i myśli religijnej, zob. m.in. *Kołakowski Leszek*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3924104> [dostęp 18.10.2023].

44 Historyk idei i filozofii, zob. m.in. I. Rakowski-Kłos, *Andrzej Walicki nie żyje. „Należał do najwybitniejszych polskich filozofów”*, „Gazeta Wyborcza”, [online] <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,26227268,andrzej-walicki-nie-zyje-nalezal-do-najwybitniejszych-polskich.html> [dostęp 10.10.2023].

45 Historyk idei, socjolog, który swoją karierę naukową wiązał z Uniwersytetem Warszawskim, zob. *Prof. Jerzy Szacki – Laureat Nagrody FNP 2003*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, [online] <https://www.fnp.org.pl/prof-jerzy-szacki-laureat-nagrody-fnp-2003/> [dostęp 10.10.2023].

46 Historyk filozofii i kultury, związany z Instytutem Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, zob. *Prof. Lech Szczucki – Laureat Nagrody FNP 2014*, [w:] *Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej* [online] <https://www.fnp.org.pl/prof-lech-szczucki-laureat-nagrody-fnp-2014/> [dostęp 11.10.2023].

47 Przyjaźnił się i współpracował z B. Skargą, zob. *Między historią idei a metafizyką...*, s. 10; J. Migasiński, *Biografia*, Fundacja na rzecz myślenia im. Barbary Skargi, [online] <https://barbara-skarga.org/content/biografia> [dostęp 20.03.2023]; *Krzysztof Pomian*, [w:] Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei, [online] <http://www.archidei.ifispan.pl/o-szkole/> [dostęp 20.10.2023].

48 B. Skarga, *Informacja o działalności naukowej*, Archiwum osobiste prof. Barbary Skargi..., teczka nr 15, Skar.15.4, s. 1; B. Skarga, *Wykaz instytucji, organizacji i towarzystw naukowych w kraju i zagranicą, z którymi kandydat współpracuje*, tamże, teczka nr 18, Skar.18.20, s. 1.

49 Zob. B. Gentil, *Paulo E. de Berredo Carneiro (1901–1982) fondateur de l’Association internationale de la «La Maison d’Auguste Comte»*, [online] <https://journals.openedition.org/sabix/342?lang=en> [dostęp 04.11.2023].

Skarga mogła pracować w prywatnym mieszkaniu wielkiego pozytywisty⁵⁰. Zacztywała się w listach Comte’a szukając interesujących ją tematów. W 1967 r. uzyskała habilitację w IFiS PAN właśnie na podstawie rozprawy *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim*⁵¹, opublikowanej w Warszawie w tym samym roku.

Podjęcie pracy w Polskiej Akademii Nauk umożliwiło Skardze realizację pasji nauczycielskiej, której mogła się poświęcić prowadząc liczne seminaria dla wszystkich zainteresowanych. Mimo początkowych trudności, uczona bardzo intensywnie angażowała się w życie akademickie i badawcze⁵². Była również osobą niezwykle aktywną w środowisku naukowym. Jako członek-założyciel oraz aktywna działaczka, była związana z Towarzystwem Kursów Naukowych (1978–1981)⁵³, które później przekształciło się w Towarzystwo Popierania i Krzewienia Nauk (1980–2010)⁵⁴. W 1980 r. została przewodniczącą Komitetu Nauk Filozoficznych PAN na lata 1981–1984 i pełniła tę funkcję dwukrotnie⁵⁵. Od 1990 r. była również Członkiem Korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności⁵⁶, a także Towarzystwa Filozoficznego (od 1957 r.)⁵⁷.

Skarga uczestniczyła również w pracach redakcyjnych periodyków filozoficznych. Od 1967 r. była członkiem redakcji „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, w latach 1982–1986 pełniąc funkcję redaktorki naczelnej

---

50 „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 253–255.

51 Zob. M. Rogowska-Stangret, dz. cyt.; S. Borzym, *Barbara Skarga*, „Edukacja Filozoficzna” 1998, nr 26, s. 210.

52 L. Witkowski, dz. cyt., s. 17; „*Innego końca świata nie będzie*”..., s. 271.

53 Celem Towarzystwa było zniesienie monopolu władzy w nauczaniu, poprzez działalność wydawniczą, wykładową oraz pomoc stypendialną, zob. R. Terlecki, *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych. 1977–1981*, Kraków-Rzeszów 2000.

54 Towarzystwo zrzeszające wybitnych naukowców, którzy interesowali się rolą nauki w społeczeństwie oraz etyką pracy naukowej, m.in. dążąc do demokratyzacji życia społecznego i wolności słowa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, zob. *Historia Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk*, red. J. Jurewicz, Warszawa 2013.

55 M. Środa, *Barbara Skarga (1919–2009)*, „Polish Journal of Philosophy” 2009, nr 2, s. 11; L. Szczucki, *O Barbarze (wspomnieniowo i nie tylko)*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1999, nr 2 (30), s. 8.

56 Utworzona w 1872 r. pod nazwą Akademii Umiejętności, a po II wojnie światowej przekształcona w Polską Akademię Umiejętności. Zob. P. Hübner, *Polska Akademia Umiejętności*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Akademia-Umiejetnosci;3959726.html> [dostęp 21.10.2023].

Oryginał dokumentu potwierdzającego wybór B. Skargi na Członka Korespondenta Krajowego Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności znajduje się w Archiwum osobistym prof. Skargi..., teczka nr 71, sygn. Skar.67.2.

57 Na temat nie tylko naukowej działalności B. Skargi zob. m.in. A.G. Kister, *Skarga Barbara*, [w:] *Encyklopedia Solidarności*, [online] <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18633,Skarga-Barbara.html> [dostęp 21.10.2023]; L. Witkowski, dz. cyt., s. 18; B. Skarga, *Życiorys*..., s. 2; też, *Wskaz instytucji*..., s. 1.

tego czasopisma⁵⁸. Należała również do rad redakcyjnych „Studiów Filozoficznych” (od 1981 r.), a także „Etyki” (lata 1993–2006)⁵⁹.

W 1975 r. uczona uzyskała tytuł, na który bardzo długo czekała – profesora nadzwyczajnego, jednak dopiero w 1988 r., przed przejściem na emeryturę uzyskała kolejny tytuł akademicki – profesora zwyczajnego⁶⁰.

B. Skarga była wielokrotnie nagradzana za swoją aktywność literacką, naukową, patriotyczną oraz wybitne dokonania dla filozofii polskiej. Została odznaczona m.in. Orderem Orła Białego (1995 r.)⁶¹. Profesor otrzymała też kilka francuskich nagród, w tym odznaczenie przyznawane wybitnym naukowcom oraz postaciom ze świata naukowego – Order Palm Akademickich (Ordre des Palmes académiques, 2001 r.)⁶², czy też odznaczenie honorowe za wybitne zasługi dla narodu francuskiego – Narodowy Order Zasługi (Ordre National du Mérite, 2006 r.)⁶³.

Profesor B. Skarga zmarła 18 IX 2009 r. w Olsztynie. W ostatniej drodze towarzyszyło jej oprócz rodziny liczne grono przyjaciół, współpracowników, przedstawicieli świata nauki⁶⁴. Liczne artykuły poświęcone jej dorobkowi naukowemu, wspomnienia uczniów, przyjaciół i znajomych, a także działająca Fundacja na Rzecz Myślenia im. Barbary Skargi świadczą o wciąż żywej pamięci o Pierwszej Damie polskiej filozofii⁶⁵.

---

58 Zob. *Autobiogramy: Barbara Skarga*, „Ruch Filozoficzny” 1987, nr 3–4, s. 333; *Barbara Skarga*, Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei, [online] <http://www.archidei.ifispan.pl/o-szkole/> [dostęp 21.10.2023]; B. Skarga, *Życiorys...*, s. 2.

59 Zob. *Między historią idei a metafizyką...*, s. 11; *Autobiogramy...*, s. 333.

60 Zob. *Między historią idei a metafizyką...*, s. 10; J. Migasiński, dz. cyt.; M. Rogowska-Stangret, dz. cyt.; R. Ziemińska, dz. cyt., s. 246.

61 *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dnia 3 maja 1995 r. o nadaniu orderu*, „Monitor Polski” 1995, nr 33, poz.379, Internetowy System Aktów Prawnych, [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19950330379> [dostęp 21.10.2023].

62 Zob. *Inwentarz archiwum osobistego prof. Barbary Skargi*, Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warszawa 2016, s. 223. Zob. też *Historique des Palmes académiques*, AMOPA, [online] <https://web.archive.org/web/20160115224211/http://www.amopa.asso.fr/historique.htm> [dostęp 18.10.2023]. Oryginalny order znajduje się w Archiwum osobistym prof. Skargi...,teczka nr 113, Skar.101.

63 *Zasługi, Order Narodowy*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/4000533> [dostęp 10.10.2023]. Oryginal dyplomu nadania orderu oraz sam Ordre National du Mérite znajduje się w Archiwum osobistym prof. Skargi...,teczka nr 103, Skar.91 oraz teczka nr 112, Skar.100.

64 *Pogrzeb prof. Barbary Skargi*, Nauka w Polsce, [online] <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news,366606,pogrzeb-prof-barbary-skargi.html> [dostęp 20.10.2023].

65 L. Szczucki, *O Barbarze...*, s. 8–9.

Ogólna charakterystyka księgozbioru B. Skargi

Połączone Biblioteki Wydziałów Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego (WFiS UW), Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk (IFiS PAN) i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (PTF) przejęły księgozbiór oraz archiwum osobiste profesor Barbary Skargi w 2014 r., na mocy testamentu sporządzonego przez profesor 8 IX 2008 r.⁶⁶ Ponieważ uczona była związana zawodowo z Instytutem Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, wszelkie egzemplarze z jej księgozbioru prywatnego zostały włączone w ciąg sygnatur należących do Biblioteki IFiS PAN. Poszczególne woluminy zostały odpowiednio oznaczone przez bibliotekarzy, zarówno w katalogu komputerowym, jak i na egzemplarzach, ekslibrisem: „Z księgozbioru prof. dr hab. Barbary Skargi”.

Początkowo księgozbiór profesor B. Skargi, przyjęty do zbiorów bibliotecznych, liczył 997 pozycji. Obecnie zawiera on jednak 939 egzemplarzy, bowiem wskutek zniszczenia, zagubienia bądź zacytowania 58 woluminów zostało skreślonych z inwentarza. Uszkodzeniu ulegają głównie książki będące lekturami, niezbędnymi do pracy dydaktycznej i naukowej, zatem najczęściej wypożyczane przez czytelników. Analizując statystyki biblioteczne, można stwierdzić, że księgozbiór uczoney jest w dalszym ciągu wykorzystywany przez wielu użytkowników. Mając na uwadze jego wartość, stan fizyczny i użyteczność, egzemplarze podniszczone zostały oprawione. Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest jednak całość księgozbioru prof. B. Skargi przyjętego do Połączonych Bibliotek, z uwzględnieniem egzemplarzy zniszczonych.

Włączony egzemplarzy z księgozbioru B. Skargi do zbiorów Połączonych Bibliotek przypadało na lata 2014–2020, jednak najwięcej pozycji włączono w latach 2014–2015 (odpowiednio 465 oraz 495 publikacji).

Księgozbiór prywatny profesor B. Skargi jest obszerny i zróżnicowany. Zawiera publikacje z zakresu filozofii, antropologii, religioznawstwa, historii, a także socjologii. W jego skład wchodzi więc głównie książki naukowe, encyklopedie, słowniki, zdarzają się również nadbitki.

Analizując zawartość zbioru można zauważyć, że profesorka gromadziła głównie publikacje ówczesnie aktualne, wydane w latach swojej działalności naukowej. Najwięcej z nich (blisko 83% całego zbioru) opublikowano w okresie od 1970 do 2009 r. Większość (68%) stanowią publikacje wydane w Polsce, przy czym co druga książka ukazała się w Warszawie, będącej miejscem urodzenia, zamieszkania oraz działalności naukowej filozofki. Dominacja Warszawy jako miejsca wydania publikacji wynika zapewne również z tego, że większość wydawnictw w okresie naukowej aktywności Skargi miało swoje

---

66 Zob. *Inwentarz archiwum osobistego...*

siedziby w stolicy. Do największych wydawców reprezentowanych w księgozbiorze B. Skargi należą: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (Warszawa, założone w 1951 r.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich (obecna siedziba Wrocław, ufundowany dla Narodu Polskiego w 1817 r. przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, otwarty w 1827 r. we Lwowie), Wiedza Powszechna (Warszawa, działalność rozpoczęło w 1946 r. jako część Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”), Społeczny Instytut Wydawniczy Znak (Kraków, założony w 1959 r.), Państwowy Instytut Wydawniczy (Warszawa, założony w 1946 r.), czy też Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN (Warszawa, założone w 1992 r.), z którym związana była filozofka. Jak można zauważyć, większość z wymienionych firm to wydawnictwa naukowe, często oferujące publikacje z zakresu zainteresowań badawczych Skargi.

W księgozbiorze są także publikacje wydane poza granicami w kraju, np. we Francji, Wielkiej Brytanii, Włoszech czy też w Niemczech. Pojedyncze egzemplarze ukazały się w Stanach Zjednoczonych, ZSRR i Rosji, Kanadzie, Belgii czy Portugalii. Publikacje zagraniczne najczęściej pochodziły od takich wydawców jak Gallimard (Paryż, założone w 1911 r.), Presses Universitaires de France (Paryż, założone w 1921 r.), czy też George Allen and Unwin (Londyn, założone w 1911 r.). W czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zdobycie takich publikacji było trudne, zatem ich obecność w kolekcji Skargi może świadczyć o jej dobrych kontaktach zagranicznych. Chociaż w księgozbiorze dominują publikacje polskojęzyczne (70% zbioru), to profesorka bardzo chętnie sięgała również po literaturę obcą – głównie francuską, angielską, włoską, czy też niemiecką.

Skarga gromadziła m.in. egzemplarze autorskie swoich dzieł (26 publikacji w całym zbiorze). Były to głównie pozycje, które nie miały kolejnych wydań, a także tłumaczenia jej prac na inne języki. Znaczna część zbioru to obszerne zespoły wydawnictw zwartych autorstwa osób publikujących w okresie działalności naukowej Skargi. Niejednokrotnie stanowią one kompletny zbiór wszystkich publikacji książkowych danego autora. Przy czym wyraźnie zaznacza się liczba publikacji następujących autorów: 14 dzieł francuskiego filozofa François’a Chirpaza (1930–2017); 12 książek filozofa, znawcy twórczości rosyjskiej A. Walickiego; 12 publikacji współtwórcy „warszawskiej szkoły historyków idei” L. Kołakowskiego; dziesięć dzieł humanisty i historyka filozofii Juliusza Domańskiego (1927-)⁶⁷. W zbiorze znajdują się również publikacje klasyków filozofii oraz socjologii, takich jak Martin Heidegger (1889–1976) – 12 tytułów, A. Comte – 12 pozycji, czy Emmanuel Lévinas (1906–1995) – siedem książek, a ich obecność w kolekcji świadczy

---

67 Zob. Z. Kałuża, *Domański Juliusz*, [online] <http://www.ptta.pl/efp/pdf/d/domanskij.pdf> [dostęp 03.11.2023].

o zainteresowaniach naukowych B. Skargi, która swoje studia skupiała głównie wokół pozytywizmu. Oczywiście, nie zmienia to faktu, że omawiany księgozbiór jest jednak bardzo zróżnicowany tematycznie.

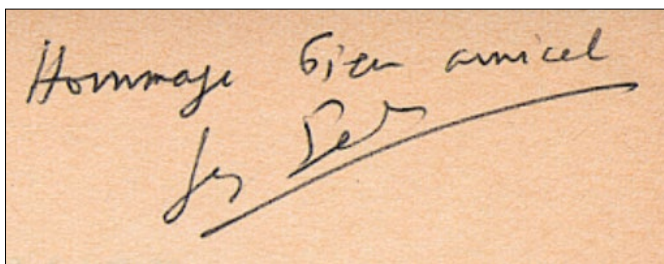
Warto też podkreślić, że pozycje wchodzące w skład kolekcji Skargi to często książki, których autorami były osoby pozostające z nią w relacjach różnego rodzaju. Stanowią zatem kolejne świadectwo jej powiązań m.in. z osobami ze świata nauki.

Dedykacje w książkach z kolekcji B. Skargi jako świadectwo jej francuskich kontaktów

Analizie proveniencyjnej poddano 939 dostępnych publikacji z księgozbioru prof. B. Skargi. Z oczywistych przyczyn nie uwzględniono publikacji wykreślonych z inwentarza – wyjątek stanowią książki, które odnaleziono w trakcie skontrum, mimo ich wcześniejszego skreślenia. W księgozbiornie odnotowano 275 pozycji, które zawierają dedykacje. Analiza ich treści oraz autorów pozwoliła na usystematyzowanie ich według następujących kategorii – dedykacje od: przyjaciół, uczonych, współpracowników, uczniów (studentów i doktorantów) i innych osób.

Na potrzeby niniejszego artykułu przeanalizowano 46 książek, w których znajdowały się dedykacje francuskojęzyczne. Wybrane z nich, uszeregowane chronologicznie wpisy poddano szczegółowej analizie, mającej na celu ukazanie relacji między francuskimi autorami dedykacji a B. Skargą.

Dedykacja w książce: Guy P. Palmade, *Capitalisme et capitalistes français au XIXe siècle* (Paris 1961), sygn. P.92167

Źródło: zdjęcie własne

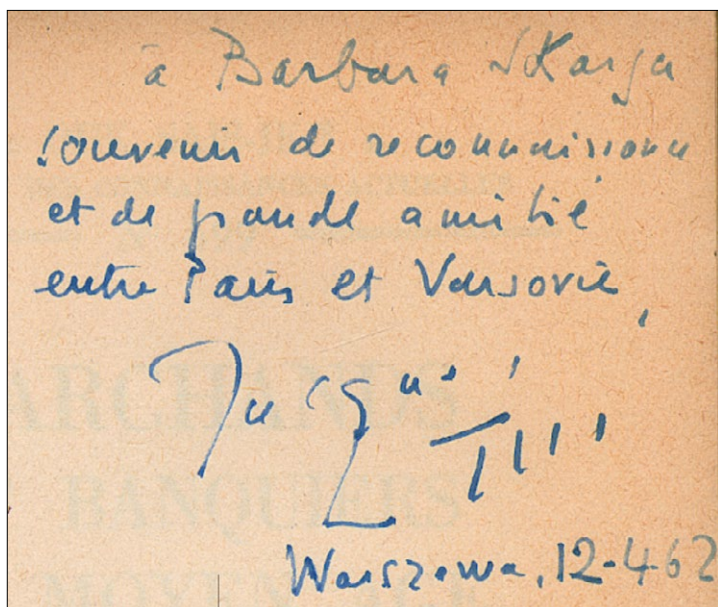
Guy Pierre Jean Palmade (1927–1993) był francuskim historykiem specjalizującym się w historii gospodarczej i historii czasów nowożytnych⁶⁸. Dedykacja dla Skargi zamieszczona w książce *Capitalisme et capitalistes français*

---

68 Zob. *Guy-Pierre Palmade (1927–1993)*, BnF Data, [online] https://data.bnf.fr/fr/12298375/guy-pierre_palmade/ [dostęp 17.10.2023].

au XIXe siècle wskazuje na przyjacielskie stosunki między badaczami. Warto dodać, że jest to jedna z pierwszych francuskojęzycznych dedykacji, jakie można odnaleźć w publikacjach z księgozbioru prywatnego prof. B. Skargi. Niewykluczone zatem, że Palmade był jednym z pierwszych uczonych, z którymi profesor nawiązała bliższy kontakt podczas swego pierwszego pobytu we Francji w latach 60. XX w.

Dedykacja w książce: Jacques Le Goff,
Marchands et banquiers du Moyen Age (Paris 1962), sygn. P.91008

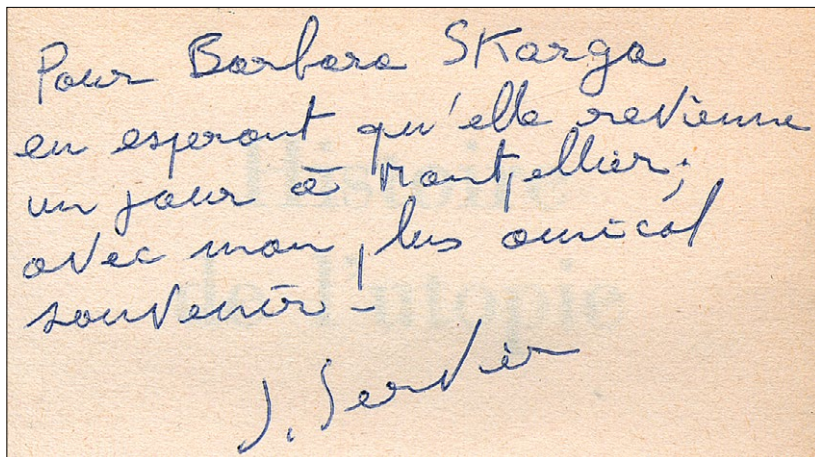
Źródło: zdjęcie własne

J. Le Goff (1924–2014) był wybitnym francuskim mediewistą, przedstawicielem szkoły historycznej „Annales”. W 1960 r. podjął pracę w paryskiej École pratique des hautes études. Uczestniczył w prowadzonych w tym czasie negocjacjach w sprawie umowy o współpracy między paryską uczelnią a Polską Akademią Nauk w Warszawie. Wtedy też poznał Hannę Dunin-Wąsowicz (zm. 2004), którą poślubił w 1962 r.⁶⁹ Zawarł również nowe przyjaźnie z warszawskimi uczonymi; wcześniej, bo już w latach 50. XX w., zaprzyjaźnił się z Bronisławem Geremkiem (1932–2008). W następnych dziesięcioleciach popularyzował we Francji dorobek nauki i kultury polskiej. Był członkiem zagranicznym Polskiej Akademii Nauk, a sama Polska stała się jego „drugim

⁶⁹ Zob. J. Le Goff, *Avec Hanka*, Paris 2008. Polski przekład: *Z Hanką*, przekł. A. Fadlallah, Warszawa 2011.

domem”⁷⁰. To właśnie z tak ważnego okresu w życiu zawodowym i prywatnym Le Goffa pochodzi jego dedykacja dla Skargi wpisana w kwietniu 1962 r. w Warszawie na egzemplarzu autorskim dzieła *Marchands et banquiers du Moyen Age*, podkreślająca przyjaźń między „Paryżem a Warszawą”.

Dedykacja w książce: Jean Servier, *Histoire de l’utopie* (Paris 1967), sygn. P.91073

Źródło: zdjęcie własne

J. Servier (1918–2000) był historykiem, socjologiem, etnologiem i językoznawcą, jednym z najwybitniejszych odkrywców „cywilizacji berberskiej”. W latach 50. XX w. brał aktywny udział po stronie francuskiej w tzw. „wojnie algierskiej” (1954–1962). Po wyjeździe z ojczystej Algierii do Francji osiadł ostatecznie w Montpellier, pracując jako profesor etnologii i socjologii w *Universit’ des lettres et sciences humaines*, prowadząc m.in. badania z zakresu historii idei⁷¹.

Dedykacja zamieszczona w egzemplarzu autorskim *Histoire de l’utopie* wskazuje na przyjacielski charakter relacji między Servier’em a Skargą. Badacz ma nadzieję, że filozofka odwiedzi go w Montpellier.

Wspomniany wyżej P.E. de Berredo Carneiro był brazylijskim chemikiem, pisarzem oraz dyplomatą i wysokim urzędnikiem państwowym. Należał do Brazylijskiej Akademii Literatury. Jego rozważania naukowe skupiały się wokół problemów współczesnych, humanizmu oraz twórczości A. Comte’a. Przez lata dbał o uporządkowanie archiwum „Domu Augusta Comte’a” i odnowienie jego

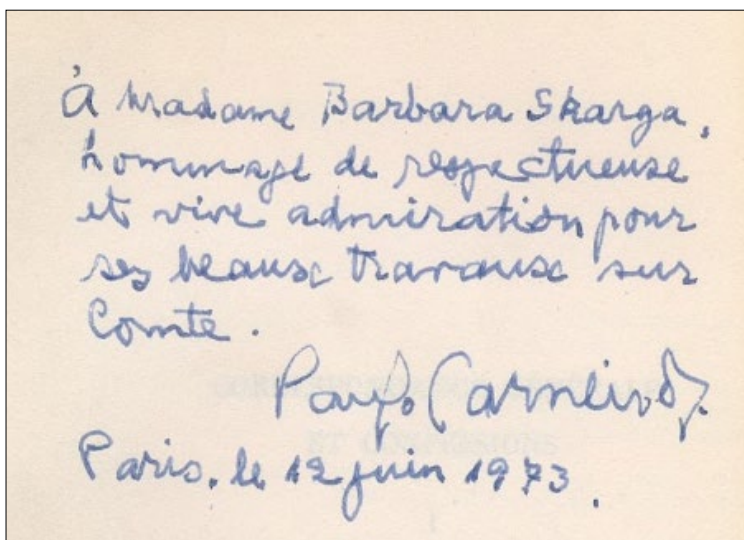
70 J.-C. Schmitt, *Jacques Le Goff (1924–2014)*, [online] <http://lettre.ehess.fr/7686> [dostęp 04.11.2023].

71 R. Vorbrich, *Etnolodzy francuscy a Algieria francuska. Wybory moralne, polityczne i merytoryczne w sytuacji kolonialnej*, „Etnografia Polska” 2021, t. 65, z. 1–2, s. 92–96.

mieszkania W 1953 r. utworzył Międzynarodowe Towarzystwo „La Maison d’Auguste Comte” (Association Internationale «La Maison d’Auguste Comte») w Paryżu, oficjalnie zarejestrowane w 1954 r. Głównym zadaniem organizacji było zachowanie rezydencji i spuścizny filozofa oraz zapewnienie do nich dostępu dla zainteresowanych badaczy⁷².

Dedykacja w książce: Auguste Comte, *Correspondance générale et confessions*.

T. 1: 1814–1840, textes établis et présentés par P.E. de Berrêdo Carneiro et P. Arnaud (Paris 1973), sygn. P.90766[1]

à Madame Barbara Skarga,
hommage de respectueuse
et vive admiration pour
ses beaux travaux sur
Comte.
Paulo Carneiro
Paris, le 12 juin 1973.

Źródło: zdjęcie własne

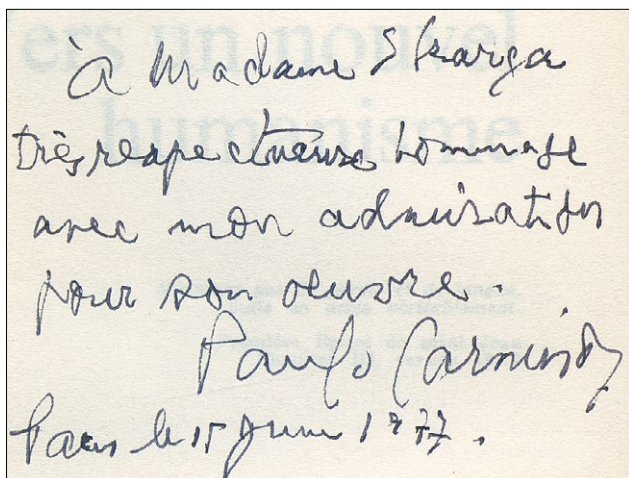
Carneiro zasłużył się również m.in. wydaniem korespondencji Comte’a. Nic zatem dziwnego, że jego odręczna dedykacja dla Skargi, uznanej już wtedy badaczki dorobku naukowego Comte’a, znalazła się w pierwszym tomie *Correspondance générale et confessions*. Oczywiście, w księgozbiornym prywatnym Skargi znajdowało się wszystkie osiem tomów korespondencji Comte’a opracowanych przez Carneiro i jego współpracowników i wydanych w latach 1973–1990 przez paryską École des hautes études en sciences sociales. Dedykacja Carneiro wskazuje na ogromny szacunek i podziw dla prac polskiej filozofki.

Wśród publikacji z dedykacjami można znaleźć jeszcze dwie, pochodzące od Brazylijczyka, w tym autorski egzemplarz dzieła poświęconego „nowemu humanizmowi”.

⁷² Carneiro de Berredo Paulo Estavão, Comité des travaux historiques et scientifiques. Institut rattaché à l’École nationale des chartes, [online] <https://cths.fr/an/savant.php?id=117792#> [dostęp 04.11.2023].

Dedykacja w książce: Paulo E. de Berredo Carneiro,
Vers un nouvel humanisme (Paris 1970), sygn. P.90938

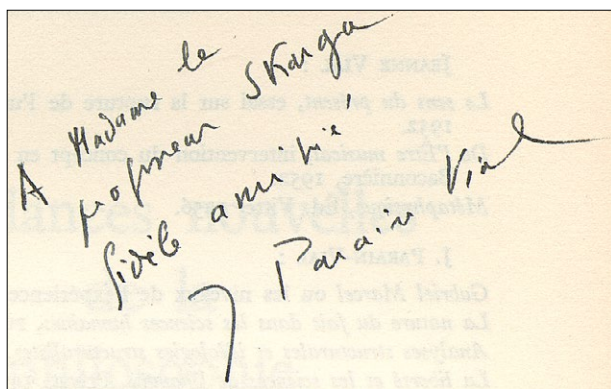

à Madame Skarga
très respectueux hommage
avec mon admiration
pour son œuvre.
Paulo Carneiro
Paris le 17 June 1977.

Źródło: zdjęcie własne

J. Parain-Vial (1912–2009) interesowała się filozofią umysłu, strukturalizmem i naukami przyrodniczymi, sama rozwijając filozofię czasu, egzystencji, nauki i estetyki. Specjalizowała się w twórczości francuskiego filozofa Gabriela Marcela (1889–1973), którą utrzymała w świadomości naukowej i spopularyzowała. Od lat. 50. XX w. była zawodowo związana z Université de Dijon⁷³.

Dedykacja w książce: Jeanne Parain-Vial,
Tendances nouvelles de la philosophie (Paris 1978), sygn. P.92219

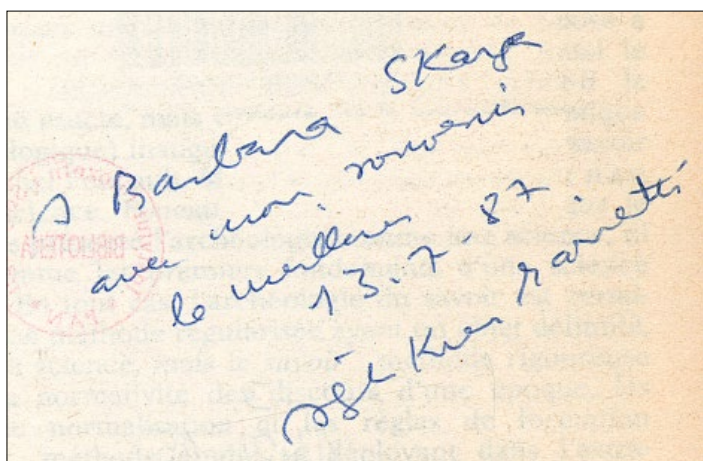
A Madame le
Professeur Skarga
fidèle amitié
Parain Vial

Źródło: zdjęcie własne

⁷³ Zob. m.in. M.M. Valls, *Parain-Vial, Jeanne*, [w:] *Le dictionnaire universel des créatrices*, eds. B. Didier, A. Fouque, M. Calle-Gruber, Paris 2013, s. 3348–3349.

B. Skarga znała i ceniła twórczość tej badaczki, czego przykładem może być nawiązanie do jej pracy *Tendances nouvelles de la philosophie* we fragmencie publikacji z 1997 r. wydanej w Paryżu pt. *Les limites de l'historicité. Continuité et transformations de la pensée*⁷⁴. We fragmencie tym Skarga odnosiła się do *L'archéologie du savoir* wybitnego francuskiego filozofa, historyka i socjologa Michela Foucaulta (1926–1984)⁷⁵ i być może skorzystała tutaj właśnie z egzemplarza autorskiego podarowanego jej przez Parain-Vial w dowód wielkiej przyjaźni. W całym księgozbiorze prof. Skargi są dwie publikacje, w których znajdują się dedykacje od francuskiej filozofki – obie mają charakter przyjacielski.

Dedykacja w książce: Angèle Kremer-Marietti,
Michel Foucault. Archéologie et généalogie (Paris 1985), sygn. P.92361

Źródło: zdjęcie własne

A. Kremer-Marietti (1927–2013) była francuską filozofką, poetką i tłumaczką. Wykładała na Université de Picardie Jules-Verne w Amiens. Swoje rozważania filozoficzne skupiała wokół epistemologii, filozofii nauki, moralności a także pozytywizmu⁷⁶. Jej praca doktorska dotyczyła filozofii A. Comte'a. Współpracowała z P.E. de Berredo Carneiro przy edycji *Correspondance générale et confessions*⁷⁷. Te powiązania uzasadniają domniemanie, że

74 Trad. du polonais par M. Kowalska, préf. de F. Chirpaz, Paris 1997, s. 256–257.

75 Tamże, s. 252–257. Pierwsza edycja dzieła Foucaulta ukazała się w Paryżu w 1969 r.; jego przekład na język polski autorstwa znamienitego romanisty Andrzeja Siemka został wydany w Warszawie pt. *Archeologia wiedzy* w 1977 r. Zob. też J. Topolski, *Michel Foucault, L'archéologie du savoir*, [w:] *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku*. T. 3, red. B. Skarga, Warszawa 1995, s. 113–121.

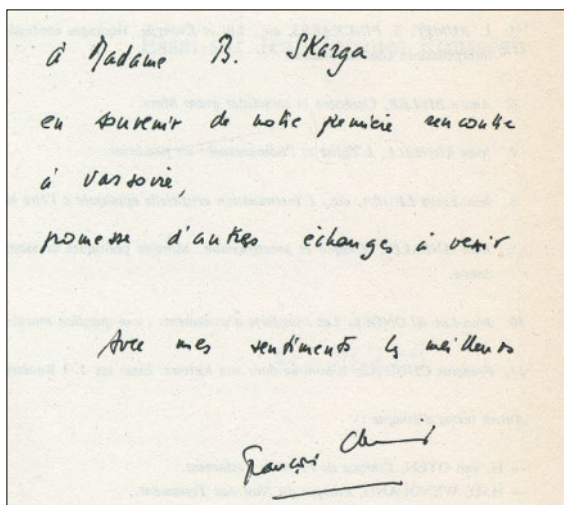
76 Kremer-Marietti, Angèle (1927–2013), IdRef, [online] <https://www.idref.fr/026953803> [dostęp 18.10.2023]; Angèle Kremer-Marietti, BnF Data, [online] https://data.bnf.fr/11910087/angele_kremer-marietti/ [dostęp 18.10.2023].

77 Zob. Carneiro de Berredo Paulo Estavão...

Kremer-Marietti poznała Skargę podczas pracy nad życiem i twórczością tego francuskiego pozytywisty.

Kremer-Marietti wiele swoich publikacji poświęciła Comte’owi, ale także innym filozofom. Znając zainteresowania Skargi, podarowała jej swoją rozprawę *Michel Foucault: archéologie et généalogie*, w której wpisała dedykację z wyrazami szacunku i pozdrowieniami. Badaczki pozostawały w stałym kontakcie i przyjacielskich stosunkach, o czym może świadczyć fakt, że Kremer-Marietti ofiarowała Skardze z odręcznymi dedykacjami cztery swoje publikacje.

Dedykacja w książce: François Chirpaz, *L’homme dans son histoire : essai sur Jean-Jacques Rousseau* (Geneve 1984), sygn. P.90715

Źródło: zdjęcie własne

F. Chirpaz był francuskim filozofem, wykładowcą na Université Jean Moulin Lyon III⁷⁸. Interesował się polskimi sprawami – w latach 80. XX w. pisał na temat Kościoła katolickiego w Polsce⁷⁹. Szczególnie cenił B. Skargę i jej dorobek, o czym świadczy m.in. jego autorski udział we francuskim wydaniu zbioru jej esejów na tematy związane z doświadczeniem oporu i deportacji, który ukazał się pod tytułem *Penser après le goulag* (Paris 2011)⁸⁰.

78 Zob. m.in. *François Chirpaz chemins de philosophie Entretiens avec Emmanuelle Bruyas*, Paris 2014.

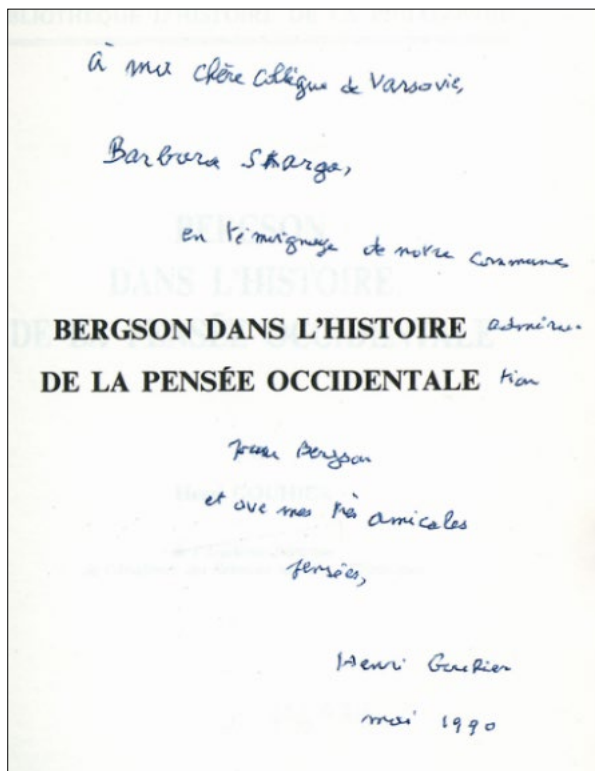
79 Zob. W. Chrostowski, *Kościół, Żydzi, Polska*, Warszawa 2009, s. 132.

80 F. Chirpaz, *À l'épreuve du Goulag*, [w:] B. Skarga, *Penser après le goulag*, textes et comment. réunis par J. Nowicki, [trad. du polonais par M. Laurent et É. Kulakowski], Paris 2011, s. 225–235. Na ten temat zob. *Barbara Skarga. Penser après le Goulag*, *L'Autre Francophonie*, [online] <http://www.lautre.francophonie.fr/spip.php?rubrique66> [dostęp 04.11.2023] oraz C. Mayaux, J. Nowicki, *L'Autre Francophonie*, Paris 2012.

Zbiór uzupełniły komentarze polskich i francuskich intelektualistów, którzy znali Skargę.

O tym, że Chirpaz pozostawał z polską uczoną w przyjacielskim stosunkach świadczą też odrębne dedykacje zamieszczone w publikacjach podarowanych przez niego filozofce. Dedykacja wpisana w książce *L'homme dans son histoire. Essai sur Jean-Jacques Rousseau* z pewnością wskazuje na początki tej relacji między badaczami. Chirpaz wyraża w niej bowiem wdzięczność za ich pierwsze spotkanie w Warszawie, licząc na więcej takich okazji w przyszłości. I rzeczywiście, w następnych latach ich spotkania odbywały się cyklicznie, a ich przyjaźń rozkwitała. Chirpaz zadedykował Skardze jeszcze dziewięć swoich publikacji, które jednoznacznie wskazują na te przyjacielskie relacje. Po śmierci uczoney zadedykował jej pamięci artykuł *Duch tragizmu*⁸¹.

Dedykacja w książce: Henri Gouhier, *Bergson dans l'histoire de la pensée occidentale* (Paris 1989), sygn. P.92299

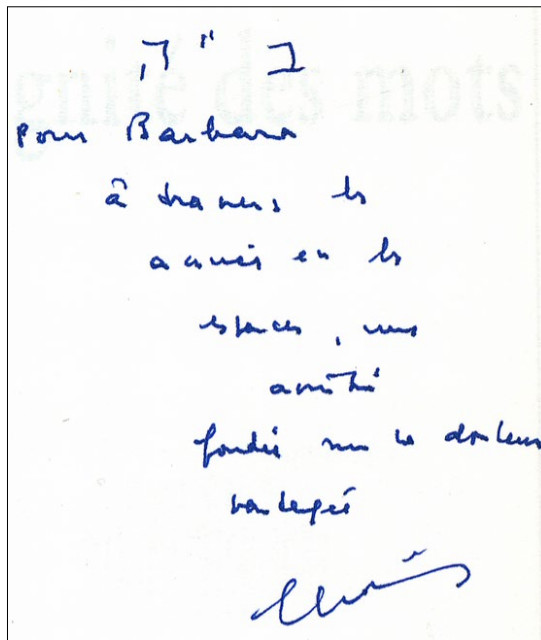

Źródło: zdjęcie własne

81 Przel. M. Murawska, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 2010, nr 55, s. 17–26, [online] <http://www.ahf.ifispan.pl/pobierz.php?id=62> [dostęp 18.10.2023].

H. Gouhier (1898–1994) specjalizował się w historii filozofii. Przez blisko 27 lat (1941–1968) wykładał na Sorbonie, od 1961 r. był członkiem l'Institut, Académie des sciences morales et politiques⁸². Istnieje zatem prawdopodobieństwo, że Skarga poznała go w latach 60. XX w. w trakcie swojego pobytu stypendialnego we Francji. Gouhier zapewne wiedział, że Skarga interesuje się Henri Bergsonem (1859–1941) – w 1982 r. opublikowała w Warszawie rozprawę pt. *Czas i trwanie. Studia o Bergsonie*. Nic zatem dziwnego, że podarował koleżance z Warszawy swoją publikację poświęconą laureatowi Nagrody Nobla w dziedzinie literatury (za 1927 r.), uznawanemu za głównego twórcę intuicjonizmu – *Bergson dans l'histoire de la pensée occidentale*.

Dedykacja w książce: Éliane Amado Lévy-Valensi,
La dignité des mots (Le Plessis-Robinson 1995), sygn. P.92118

Źródło: zdjęcie własne

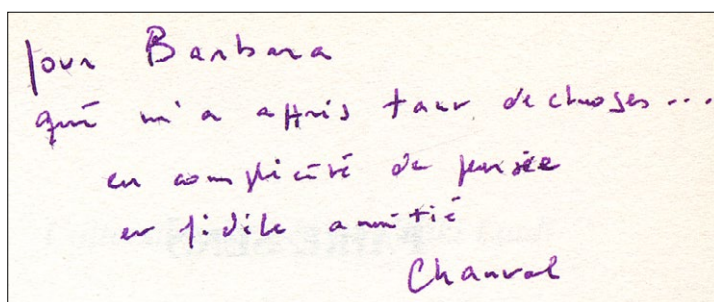
É.A. Levy-Valensi (1919–2006) była francuską psycholożką, psychoanalityczką i filozofką pochodzenia żydowskiego. Podobnie jak inni francuscy badacze, którzy znali się z B. Skargą, w latach 60. XX w. była związana z Centre national de la recherche scientifique. W 1968 r. wyemigrowała do Izraela. Została mianowana profesorem filozofii żydowskiej i uniwersalnej na

⁸² Henri Gouhier (1898–1994), BnF Data, [online] https://data.bnf.fr/11905506/henri_gouhier/ [dostęp 18.10.2023].

Uniwersytecie Bar-Ilan. Publikowała wiele książek i artykułów, podejmując tematykę aktualnych problemów oraz próbując odsłonić podłoże psychoanalityczne, które mogłoby pomóc w poszukiwaniu rozwiązań ważnych problemów politycznych stojących przed Izraelem⁸³.

Levy-Valensi, jak sama wskazuje w dedykacji, złożyła na ręce B. Skargi egzemplarz autorski publikacji *La dignité des mots*. Książka została podarowana jako dowód przyjaźni między filozofkami. O tym, że B. Skarga studiowała naukową twórczość Levy-Valensi świadczy na przykład to, że odniosła się do jej przemyśleń na temat kultury w rozprawie *Emmanuel Lévinas. Kultura immanencji*, opublikowanej w 1997 r.⁸⁴

Dedykacja w książce: Chantal Delsol,
Le Souci contemporain (Bruxelles 1996), sygn. P.91055

Źródło: zdjęcie własne

C. Delsol (1947–) specjalizuje się w filozofii etyczno-politycznej. Koncentruje się w szczególności na stosunkach międzynarodowych i europejskiej geopolityce. Od 1982 r. pracowała na Université Paris XII. Jest również emerytowanym profesorem Université de Marne-la-Vallée w Paryżu, gdzie założyła i kierowała Centre d'Etudes européennes⁸⁵. Obecnie jest członkiem Académie des Sciences Morales et Politique⁸⁶.

Delsol podarowała Skardze egzemplarz autorski publikacji *Le Souci contemporain* w imię wiernej przyjaźni, jaka ich przez lata łączyła. Temu uczuciu dała też wyraz po śmierci polskiej uczoney, zamieszczając tekst zatytułowany *Barbara* we wspomnianym wyżej zbiorze *Penser après le goulag* (Paris 2011).

83 Amado Lévy-Valensi, *Eliane*, [w:] *Encyclopedia.com* [online] <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/amado-levy-valensi-eliane> [dostęp 28.10.2023].

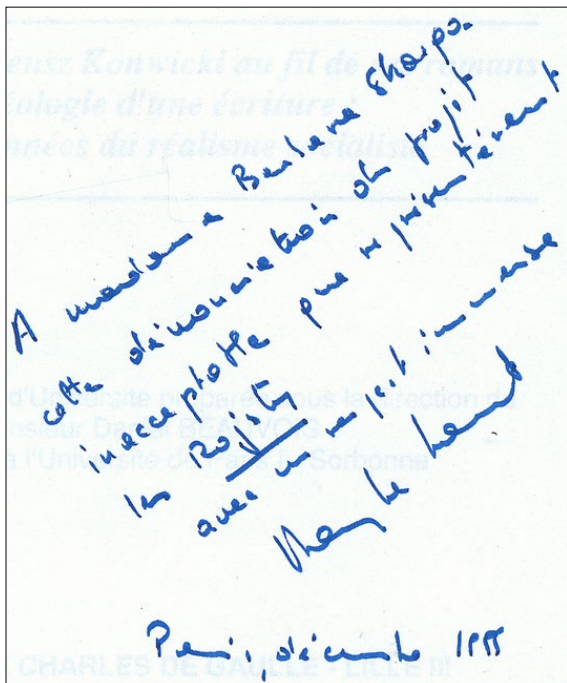
84 W: B. Skarga, *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Kraków 1997, s. 93.

85 Chantal Delsol, Académie des sciences morales et politiques, [online] <https://academie-sciencesmoraletpolitiques.fr/membres-titulaires/section-i-philosophie-2/chantal-delsol/> [dostęp 28.10.2023].

86 Tamże.

W ostatnich latach razem z Joanną Nowicki upamiętniła dokonania Skargi w słowniku encyklopedycznym myślicieli Europy Środkowo-Wschodniej⁸⁷.

Dedykacja w książce: Maryla Laurent, *La dérive de Tadeusz Konwicki au fil de ses romans. Archéologie d'une écriture. Les huit années du réalisme socialiste* (Villeneuve d'Ascq 1996), sygn. P.90685

Źródło: zdjęcie własne

Autorką francuskich przekładów tekstów zamieszczonych w zbiorze *Penser après le goulag* (Paris 2011) była prof. dr hab. Maryla Laurent (Laurent-Zielińska; 1953–), badaczka literatury polskiej i francuskiej, literaturoznawczyni, etnolożka, a także tłumaczka literatury polskiej na język francuski. Zawodowo związana z Université de Lille III, gdzie wykładała zajęcia z literaturoznawstwa, komparatystyki, translatologii i translacji. Katedrę filologii polskiej na tymże Uniwersytecie prowadziła do 2019 r.⁸⁸

87 M. Kowalska, *Skarga Barbara*, [w:] *La vie de l'esprit en Europe centrale et orientale depuis 1945. Dictionnaire encyclopédique*, eds. C. Delsol, J. Nowicki, aux éditions du CERF, Paris 2021, s. 835–838.

Zob. też J. Nowicki, *Myśl Barbary Skargi – głos humanizmu Europy Środkowej*, [online] <https://glos.umk.pl/nauka/?id=17509> [dostęp 28.10.2023].

88 *Maryla Laurent (Laurent-Zielińska)*, <https://swiatowaencyklopediapolonistow.pl/maryla-laurent-laurent-zielinska/> [online], [dostęp 2.11.2023].

Przełożyła teksty wielu polskich autorów⁸⁹, a wśród nich wspomnienia B. Skargi wydane w Paryżu w 2000 r. pod tytułem *Une absurde cruauté. Témoignage d'une femme au Goulag (1944–1955)*⁹⁰. Pięć lat wcześniej M. Laurent podarowała B. Skardze egzemplarz autorski publikacji *La dérive de Tadeusz Konwicki au fil de ses romans...* W odręcznej dedykacji Laurent zapewne celowo podkreśliła słowo „Rojsty” – tytułu autobiograficznej powieści Konwickiego, w której autor przedstawił partyzantkę antyradziecką działającą na Wileńszczyźnie na przełomie lat 1944/45. Nawiązała tym samym do służby Skargi w polskiej konspiracyjnej Armii Krajowej podczas wojny. Dedykacja ta może mieć także drugie ukryte znaczenie, zakodowane w słowie „dénonciation”. Konwicki pragnął włączyć się w nowy nurt polityczno-literacki, opisując partyzantkę na Litwie negatywnie, natomiast Sowieców jako postaci pozytywne, uśmiechnięte i wnoszące dobro. Było to niezgodne z rzeczywistością. Dlatego pojawiło się słowo „dénonciation”, które oznaczać mogło „wykazanie zamiaru nie do wykonania”, jaki jest zapisany w powieści.

Zakończenie

Analiza jakościowa, ilościowa oraz proveniencyjna księgozbioru prywatnego prof. B. Skargi, który znajduje się w zbiorach Połączonych Bibliotek WFiS UW, IFiS PAN i PTF, dowodzi, że Pierwsza Dama polskiej filozofii miała dobre kontakty z zagranicznymi środowiskami naukowymi. W znacznej części bowiem publikacje, które znalazły się w jej kolekcji, pochodziły z darów cudzoziemskich uczonych, przy czym były to głównie egzemplarze odautorskie.

Treść dedykacji, którymi zostały opatrzone przebadane egzemplarze dowodzi, że „obieg i transfer idei między Francją a Polską” – nawiązując do tytułu artykułu Joanny Nowicki⁹¹ – odbywał się także w formie obdarowywania siebie książkami przez uczonych, których zainteresowania skupiały się na określonej problematyce – tutaj związanej z filozofią. Warto przy tym podkreślić, że owa wymiana miała na celu nie tylko komunikację intelektualną, ale bywała też wyrazem „przyjaznego hołdu” – „hommage bien amical”. Tak było w przypadku książek podarowanych B. Skardze – najczęściej zawierały odręczne dedykacje, wpisy przyjacielskie, wyrażające szacunek i podziw dla jej dorobku. Przy czym wiele z omówionych dedykacji miało charakter niekonwencjonalny,

---

89 Na ten temat zob. M. Mitura, *Pasja mediacji. Tłumaczenie jako metaoperacja we francuskich przekładach Maryli Laurent*, Lublin 2018.

90 Jest to przekład *Po wyzwoleniu... : (1944–1956)*.

91 J. Nowicki, *Obieg i transfer idei między Francją a Polską. Wpływ presupozycji badaczy*, tłum. A. Walkiewicz, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2023, t. 55, nr 4, s. 65–78, [online] <https://apcz.umk.pl/ZN/article/view/42502/34837> [dostęp 04.11.2023].

osobisty, nawiązując do ważnych aspektów życia zarówno obdarowanej, jak i obdarowującej/go, co wskazuje na łączące ich bliskie relacje.

Przeprowadzone badania po raz kolejny ukazują wartość źródłową księgozbiorów prywatnych nie tylko dla studiów bibliologicznych, ale m.in. dla badań z zakresu historii nauki.

Bibliografia

Materiały archiwalne:

Archiwum osobiste prof. Barbary Skargi zdeponowane w Połączonych Bibliotekach WFiS UW, IFiS PAN i PTF:

- Skarga B., *Informacja o działalności naukowej*,teczka nr 15, Skar.15.4.
- Skarga B., *Wykaz instytucji, organizacji i towarzystw naukowych w kraju i zagranicą, z którymi kandydat współpracuje*,teczka nr 18, Skar.18.20.
- Skarga B., *Życiorys*,teczka nr 15, Skar.15.2, maj 1981.

Źródła proveniencyjne (egzemplarze z księgozbioru B. Skargi w zbiorach Połączonych Bibliotek Wydziałów Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego):

- Barrucand P., *Les sociétés secrètes : entretiens avec Robert Amadou*, Paris 1978, sygn. P.92221.
- Carneiro de Berredo P.E., *Vers un nouvel humanism*, Paris 1970, sygn. P.90938.
- Comte A., *Correspondance générale et confessions*. T. 1: 1814–1840, textes établis et présentés par P.E. de Berrêdo Carneiro et P. Arnaud, Paris 1973, sygn. P.90766[1].
- Delsol C., *Le Souci contemporain*, Bruxelles 1996, sygn. P.91055.
- Gouhier H., *Bergson dans l'histoire de la pensée occidentale*, Paris 1989, sygn. P.92299.
- Kremer-Marietti A., *Michel Foucault. Archéologie et généalogie*, Paris 1985, sygn. P.92361.
- Laurent M., *La dérive de Tadeusz Konwicki au fil de ses romans. Archéologie d'une écriture. Les huit années du réalisme socialiste*, Villeneuve d'Ascq 1996, sygn. P.90685.
- Le Goff J., *Marchands et banquiers du Moyen Age*, Paris 1962, sygn. P.91008.
- Lévy-Valensi É.A., *La dignité des mots*, Le Plessis-Robinson 1995, sygn. P.92118.
- Palmade G.P., *Capitalisme et capitalistes français au XIXe siècle*, Paris 1961, sygn. P.92167.
- Parain-Vial J., *Tendances nouvelles de la philosophie*, Paris 1978, sygn. P.92219.
- Servier J., *Histoire de l'utopie*, Paris 1967, sygn. P.91073.

Źródła opublikowane:

- „*Innego końca świata nie będzie*”, z B. Skargą rozmawiają K. Janowska i P. Mucharski, Kraków 2007.

Barbara Skarga o początkach wojny. Z prof. Barbarą Skargą rozmawia Magdalena Środa, „Gazeta Wyborcza”, [online] <https://wyborcza.pl/7,76842,6977770,barbara-skarga-o-poczatku-wojny.html> [dostęp 10.10.2023].

Inwentarz archiwum osobistego prof. Barbary Skargi, Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warszawa 2016.

Kraśniewska W. [wł. Skarga B.], *Po wyzwoleniu... 1944–1956*, Paryż 1985.

Kraśniewska W. [wł. Skarga B.], *Po wyzwoleniu... 1944–1956*, wyd. 1 kraj., poprawione przez aut., Warszawa 1986.

Kubik M., „*Wydobyte z niepamięci*” – Rozmowa z prof. Barbarą Skargą, „Gazeta Uniwersytecka UŚ”, [online] <https://gazeta.us.edu.pl/node/208091> [dostęp 10.10.2023].

Le Goff J., *Avec Hanka*, Paris 2008.

Le Goff J., *Z Hanką*, przekł. A. Fadlallah, Warszawa 2011.

Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dnia 3 maja 1995 r. o nadaniu orderu, „Monitor Polski” 1995, nr 33, poz.379, Internetowy System Aktów Prawnych, [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19950330379> [dostęp 21.10.2023].

Skarga B., „*Jeżeli myślicie o mnie, to bez smutku... Korespondencja z lat 1946–1955*”, red. nauk. B. Działoszyński, Warszawa 2019.

Skarga B., *Les limites de l'historicité. Continuité et transformations de la pensée*, trad. du polonais par M. Kowalska, préf. de F. Chirpaz, Paris 1997.

Skarga B., *Penser après le goulag*, textes et comment. réunis par J. Nowicki, [trad. du polonais par M. Laurent et É. Kulakowski], Éditions du Reliefs, Paris 2011.

Skarga B., *Po wyzwoleniu... 1944–1956*, Poznań 1990.

Skarga B., *Une absurde cruauté. Témoignage d'une femme au Goulag (1944–1955)*, trad. du pol. et présenté par M. Laurent, Paris 2000.

Skarga B., *Une absurde cruauté. Témoignage d'une femme au Goulag (1944–1955)*, trad. et préf. M. Laurent, Paris 2023.

Opracowania:

Amado Lévy-Valensi, *Eliane*, [w:] *Encyclopedia.com*, [online] <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/amado-levy-valensi-eliane> [dostęp 28.10.2023].

Angèle Kremer-Marietti, BnF Data, [online] https://data.bnf.fr/11910087/angele_kremer-marietti/ [dostęp 18.10.2023].

Assorodobraj-Kula Nina, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Assorodobraj-Kula-Nina;3871774.html> [dostęp 10.10.2023].

Autobiogramy: Barbara Skarga, „Ruch Filozoficzny” 1987, nr 3–4, s. 333–336.

Barbara Skarga, Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei, [online] <http://www.archidei.ifispan.pl/o-szkole/> [dostęp 21.10.2023].

Barbara Skarga, *Penser après le Goulag*, L'Autre Francophonie, [online] <http://www.lautre-francophonie.fr/spip.php?rubrique66> [dostęp 04.11.2023].

- Borzym S., *Barbara Skarga*, „Edukacja Filozoficzna” 1998, nr 26, s. 209–219.
- Bronisław Baczek (ur. 1924), Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, [online] <http://www.ahf.ifispan.pl/pl/baczko> [dostęp 4.11.2023].
- Carneiro de Berredo Paulo Estavão, Comité des travaux historiques et scientifiques. Institut rattaché à l'École nationale des chartes, [online] <https://cths.fr/an/savant.php?id=117792#> [dostęp 04.11.2023].
- Chantal Delsol, Académie des sciences morales et politiques, [online] <https://academie-sciencesmoraletespolitiques.fr/membres-titulaires/section-i-philosophie-2/chantal-delsol/> [dostęp 28.10.2023].
- Chirpaz F., *À l'épreuve du Goulag*, [w:] B. Skarga, *Penser après le goulag*, textes et comment. réunis par J. Nowicki, [trad. du polonais par M. Laurent et É. Kulakowski], Paris 2011, s. 225–235.
- Chirpaz F., *Duch tragizmu (Barbara Skarga in memoriam)*, przeł. M. Murawska, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 2010, nr 55, s. 17–26, [online] <http://www.ahf.ifispan.pl/pobierz.php?id=62> [dostęp 18.10.2023].
- Chrostowski W., *Kościół, Żydzi, Polska*, Warszawa 2009.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*; przeł. A. Siemek, słowem wstępnym opatrzył J. Topolski, Warszawa 1977.
- Foucault M., *L'archéologie du savoir*, Paris 1969.
- Francois Chirpaz *chemins de philosophie Entretiens avec Emmanuelle Bruyas*, Paris 2014.
- Gentil B., *Paulo E. de Berredo Carneiro (1901–1982) fondateur de l'Association internationale de la «La Maison d'Auguste Comte»*, [online] <https://journals.openedition.org/sabix/342?lang=en> [dostęp 04.11.2023].
- Golik-Szarawarska G., *Stefan Srebrny, badacz i krytyk teatru*, Katowice 1987.
- Guy-Pierre Palmade (1927–1993), BnF Data, [online] https://data.bnf.fr/fr/12298375/guy-pierre_palmade/ [dostęp 17.10.2023].
- Hanna Skarżanka, Film Polski, [online] <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=111925> [dostęp 10.10.2023].
- Henri Gouhier (1898–1994), BnF Data, [online] https://data.bnf.fr/11905506/henri_gouhier/ [dostęp 18.10.2023].
- Henryk Elzenberg (1887–1967). *Dziedzictwo idei. Filozofia – aksjologia – kultura. Materiały z ogólnopolskiej konferencji, Toruń, 15–16 maja 1997 r.*, red. W. Tyburski, Toruń 1999.
- Historia Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk*, red. J. Jurewicz, Warszawa 2013.
- Historique des Palmes académiques*, AMOPA, [online] <https://web.archive.org/web/20160115224211/http://www.amopa.asso.fr/historique.htm> [dostęp 18.10.2023].
- Hübner P., *Polska Akademia Umiejętności*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Akademia-Umiejetnosci;3959726.html> [dostęp 21.10.2023].
- IAR, *W Warszawie pochowano prof. Barbarę Skargę*, Portal Spraw Zagranicznych, [online] <https://psz.pl/92-polska/w-warszawie-pochowano-prof-barbare-skarge> [dostęp: 20.10.2023].

- Iwaszkiewicz N., *...przeszywa serce dreszcz*, „Pani” 1997, nr 1, s. 72–74.
- Kałuża Z., *Domanski Juliusz*, [online] <http://www.ptta.pl/efp/pdf/d/domanskij.pdf> [dostęp 03.11.2023].
- Kister A.G., *Skarga Barbara*, [w:] *Encyklopedia Solidarności*, [online] <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18633,Skarga-Barbara.html> [dostęp 21.10.2023].
- Kolakowski Leszek, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3924104> [dostęp 18.10.2023].
- Kremer-Marietti, *Angèle (1927–2013)*, IdRef, [online] <https://www.idref.fr/026953803> [dostęp 18.10.2023].
- Król J., *Organizacja Pracy Obywatelskiej Młodzieży „Straż Przednia” (1932–1939) jako szkoła formacji propaństwowej*, „Forum Pedagogiczne” 2019, t. 9, nr 1, s. 139–154, [online] http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_21697_fp_2019_1_10/c/3511-3309.pdf [dostęp 18.10.2023].
- Krzysztof Pomian, [w:] *Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei*, [online] <http://www.archidei.ifispan.pl/o-szkole/> [dostęp 20.10.2023].
- Kowalska M., *Skarga Barbara*, [w:] *La vie de l'esprit en Europe centrale et orientale depuis 1945. Dictionnaire encyclopédique*, eds. C. Delsol, J. Nowicki, aux éditions du CERF, Paris 2021, s. 835–838.
- Magdalena Środa, Instytut Spraw Publicznych, [online] <https://www.isp.org.pl/pl/pracownicy/prof-magdalena-sroda> [dostęp 20.10.2023].
- Markiewicz H., *Konrad Górski (1895–1990)*, Warszawa 1990.
- Maryla Laurent (*Laurent-Zielińska*), <https://swiatowaencyklopediapolonistow.pl/maryla-laurent-laurent-zielinska/> [online], [dostęp 2.11.2023].
- Mayaux C., Nowicki J., *L'Autre Francophonie*, Paris 2012.
- Między historią idei a metafizyką 1919/2009/2019. Księga pamiątkowa z okazji setnej rocznicy urodzin i dziesiątej rocznicy śmierci Barbary Skargi*, red. M. Falkowski, Warszawa 2020.
- Migasiński J., *Biografia*, Fundacja na rzecz myślenia im. Barbary Skargi, [online] <https://barbaraskarga.org/content/biografia> [dostęp 20.10.2023].
- Mitura M., *Pasja mediacji. Tłumaczenie jako metaoperacja we francuskich przekładach Maryli Laurent*, Lublin 2018.
- Monika Żeromska, *Wirtualne Muzeum Konstancina*, [online] http://www.muzeumkonstancina.pl/294_zeromska_monika_ [dostęp 10.10.2023].
- Nowak P., *Filozof w trzech słowach (31). Barbara Skarga: spojrzenie*, Culture.pl, [online] <https://culture.pl/pl/artykul/filozof-w-trzech-slowach-31-barbara-skarga-spojrzzenie> [dostęp 10.10.2023].
- Nowicki J., *Mysł Barbary Skargi – głos humanizmu Europy Środkowej*, [online] <https://glos.umk.pl/nauka/?id=17509> [dostęp 28.10.2023].
- Nowicki J., *Obieg i transfer idei między Francją a Polską. Wpływ presupozycji badaczy*, tłum. A. Walkiewicz, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2023, t. 55, nr 4, s. 65–78, [online] <https://apcz.umk.pl/ZN/article/view/42502/34837> [dostęp 04.11.2023].

- O projekcie*, Archiwum Warszawskiej Szkoły Historii Idei, [online] <http://www.archidei.ifispan.pl/o-projekcie/> [dostęp 10.10.2023].
- Pogrzeb prof. Barbary Skargi*, Nauka w Polsce, [online] <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news,366606,pogrzeb-prof-barbary-skargi.html> [dostęp 20.10.2023].
- Prof. Jerzy Szacki – Laureat Nagrody FNP 2003*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, [online] <https://www.fnp.org.pl/prof-jerzy-szacki-laureat-nagrody-fnp-2003/> [dostęp 10.10.2023].
- Prof. Lech Szczucki – Laureat Nagrody FNP 2014*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, [online] <https://www.fnp.org.pl/prof-lech-szczucki-laureat-nagrody-fnp-2014/> [dostęp 11.10.2023].
- Rakowski-Kłós I., *Andrzej Walicki nie żyje. „Należał do najwybitniejszych polskich filozofów”*, „Gazeta Wyborcza”, [online] <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,26227268,andrzej-walicki-nie-zyje-nalezal-do-najwybitniejszych-polskich.html> [dostęp 10.10.2023].
- Rogowska-Stangret M., *Barbara Skarga*, Culture.pl, [online] <https://culture.pl/pl/tworca/barbara-skarga> [dostęp 10.10.2023].
- Schmitt J.-C., *Jacques Le Goff (1924–2014)*, [online] <http://lettre.ehess.fr/7686> [dostęp 04.11.2023].
- Skarga B., *Comte*, teksty zamieszczone w wyborze przeł. W. Bieńkowska, Warszawa 1966.
- Skarga B., *Czas i trwanie. Studia o Bergsonie*, Warszawa 1982.
- Skarga B., *Estetyka i historiozofia. Uwagi o poglądach Augusta Comte’a*, [Warszawa] 1965.
- Skarga B., *Narodziny pozytywizmu polskiego (1831–1864)*, Warszawa 1964.
- Skarga B., *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim*, Warszawa 1967.
- Skarga B., *Pozytywizm i utopia (przesłanki filozoficzne utopii A. Comte’a)*, [Warszawa] 1964.
- Skarga B., *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Kraków 1997.
- Szacki J., *Adam Schaff (1913–2006)*, [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945. S-Ż*, [red. nauk. W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski], Warszawa 2016, s. 57–65.
- Szczucki L., *O Barbarze (wspomnieniowo i nie tylko)*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1999, nr 2 (30), s. 7–9.
- Środa M., *Barbara Skarga (1919–2009)*, „Polish Journal of Philosophy” 2009, nr 2, s. 11–14.
- Tadeusz Czeżowski (1889–1981). Dziedzictwo idei. Logika – filozofia – etyka*, pod red. W. Tyburskiego, R. Wiśniewskiego, Toruń 2002.
- Terlecki R., *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych. 1977–1981*, Kraków-Rzeszów 2000.
- Tomkiewicz M., *Obóz i więzienie w Prawieniszkach 1929–2021*, Przystanek Historia, [online] <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/litwa/86299,Oboz-i-wiezienie-w-Prawieniszkach-1929-2021.html> [dostęp 18.10.2023].
- Tomkiewicz M., *Więzienie na Łukiszkach w Wilnie 1939–1953*, Warszawa 2018.

- Topolski J., *Michel Foucault, L'archeologie du savoir*, [w:] *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku*. T. 3, red. B. Skarga, Warszawa 1995, s. 113–121.
- Uchta, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Uchta;3990753.html> [dostęp 18.10.2023].
- Valls M.M., *Parain-Vial, Jeanne*, [w:] *Le dictionnaire universel des créatrices*, eds. B. Didier, A. Fouque, M. Calle-Gruber, Paris 2013, s. 3348–3349.
- Vorbrich R., *Etnolodzy francuscy a Algeria francuska. Wybory moralne, polityczne i merytoryczne w sytuacji kolonialnej*, „Etnografia Polska” 2021, t. 65, z. 1–2, s. 89–106.
- Witkowski L., *Niezłomność rozumności w kulturze*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1999, nr 2, s. 15–20.
- Zasługi, Order Narodowy*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/4000533> [dostęp 10.10.2023].
- Ziemińska R., *Profesor Barbara Skarga (1919–2009)*, „Analiza i Egzystencja” 2009, nr 10, s. 245–247.
- Zmarła Wanda Wasilewska*, [w:] *Muzeum Historii Polski* [online] <https://muzhp.pl/kalendarium/zmarla-wanda-wasilewska> [dostęp 15.06.2024].
- Znani Sybiracy. Barbara Skarga*, Związek Sybiraków, [online] <http://www.emazury.com/sybiracy/pliki/znani/37skarga.htm> [dostęp 10.10.2023].